

Оксана Осетрова

Вплив психоаналітичних досліджень на розвиток жіночих та гендерних студій в Україні

Стаття присвячена аналізу поглядів К. Хорні на психологію чоловіка та жінки, що розгортаються у психоаналітичному ключі. Висвітлюється вплив психоаналітичних досліджень на розвиток жіночих та гендерних студій в Україні.

The article is devoted to the analysis of K. Horney's outlooks on psychology of man and woman, which are unrolled in psychoanalytic direction. The article highlights the influence of the psychoanalytic investigations on the development of feminine and gender studies in Ukraine.

Незаперечним фактом є те, що ставлення до жінки у суспільстві та, зокрема, з боку чоловіків з давніх часів і до сьогодні визначається її традиційною роллю жінки-матері, жінки-берегині. Окрім того, що стосується України, то, порівняно з іншими країнами, тут жінка завжди посідала значне місце безпосередньо у суспільному житті. Іншими словами, для України не винятковим є явище жінки – активної учасниці громадського і суспільного життя (згадаймо, наприклад, діяльність великої княгині Ольги, що очолювала 2 посольства у Візантії).

У цілому загальноновизнано, що ставлення до жінки є показником рівня культури народу. У даному контексті видатний український мислитель І. Я. Франко зазначав: «Від давніх давен всі учені люди, котрі пильно придивлялися до життя руського народу, признавали, що русини обходяться із своїми жінками далеко лагідніше, далеко гуманніше й свободніше, аніж їх сусіди. Свободна воля жінки знаходить тут далеко більше пошанування, ніж, наприклад, у великоросів; в родині жінка займає дуже поважне і почесне становище, бо навіть веде своє окреме (жіноче, домашнє) хазяйство побіч мужичого, до котрого мужик рідко коли мішається. Ніякого важнішого діла мужик не робить без поради з жінкою, бо дуже часто розумна і відважна жінка уміє у всіх поставити свою волю супроти мужикової. Що вже й говорити о тім, що через таке чесне і людське держання жіноцтво руське мусило й само своїм характером вийти далеко краще, розвигітше, ніж се бачимо у сусідніх племен. Се також признали трохи чи не всі етнографи, не кажучи вже о великій ширості і ніжності чуття, котре такими чистими перлами вилилося в незлічимих чудово гарних піснях жіночих; уже сама зверхня подоба руського жіноцтва – складна, свободна, гарна; само його сміле та певне виступування супроти чужих жінок серед людського народу» [2, с. 210].

У свою чергу, видатний американський соціолог О. Шпенглер наголошував на тому, що чо-

ловік як воїн та політик, робить історію, а жінка як мати, є історія.

Попри зазначені величні відгуки про жінку та її роль у суспільстві існувала й інша лінія поведінки, відповідно до якої певні жінки завжди потребували соціального захисту (від насилля, неволі, тиску, принижень тощо).

Сьогодні у багатьох країнах світу має місце рух за права жінок у різних сферах життя. Увага науковців зосереджується на гендерних розбіжностях. Зокрема, у межах соціальної психології поширеною є теорія нормативного та інформаційного тиску, згідно з якою відзначається, що гендер знаходиться під тиском, з одного боку, *культурних норм*, відповідно до яких має розгортатися поведінка чоловіків і жінок у суспільстві, а з другого – *соціальної інформації*, що впливає на укорінення у людській свідомості (чи підсвідомості) різниці між чоловіками і жінками.

Слід зазначити, що сучасна систематична робота з використанням психоаналітичних розвідок у психосоціальної площині серйозно впливає на різні галузі соціальної психології. Зокрема, під сильним впливом психоаналізу почали спостерігатися значні зрушення у розгортанні й дослідженні жіночого питання. І особливе місце серед дослідників тут посідає представниця гуманістичного напрямку в психології К. Хорні, що є однією з вагомих фігур у психоаналітичному русі І половини ХХ ст.

Дана стаття якраз і присвячена аналізу поглядів К. Хорні на психологію чоловіка і жінки, що розгортаються у психоаналітичному ключі. Крім того, дана робота націлена на з'ясування того, яким чином психоаналітичні розвідки сьогодні впливають на розвиток жіночих та гендерних студій в Україні.

Базою для написання статті слугують роботи К. Хорні «Відхід від жіночності», «Наші внутрішні конфлікти. Конструктивна теорія невроту» та «Проблеми шлюбу».

У середині 20-х – на початку 30-х рр. К. Хорні

цілу низку статей та доповідей присвятила проблемам, пов'язаним з відходом від жіночності, страхом перед жінкою, зміною особистості у дівчат-підлітків, психогенними чинниками функціональних жіночих розладів, статевою недовірою тощо.

К. Хорні звернула увагу на однобічність психоаналітичних уявлень про специфіку розвитку чоловіків та жінок, що існувала на той час. Зазначена однобічність знаходила свій прояв у тотожності таких понять, як: з одного боку, об'єктивність = маскуліність, а з другого – суб'єктивність = жіночність. Пояснення цьому дослідниця бачила у тому, що психологія жінок у західній культурі, ознакою якої є фаллоцентричність¹, розглядалася виключно з позиції чоловіків. Безпосередньо вона наголошувала на наступному моменті (надзвичайно важливого у даному контексті): «Психоанализ – творение мужского гения, и почти все, кто развивал его идеи, тоже были мужчинами. Вполне естественно и закономерно, что им гораздо легче было изучать мужскую психологию и что развитие мужчин им было более понятно, чем развитие женщин» [4, с. 35].

При цьому дослідниця розставляла нові акценти, наголошуючи на тому, що хоча чоловіки і були першими психоаналітиками, але саме жінка, як пацієнтка, призвела до виникнення психоаналізу. Наслідком такої позиції став висновок, згідно з яким, будучи творенням чоловічого генію, психоаналіз ґрунтувався, насамперед, на вивченні саме жіночої, а не чоловічої психіки. Ґрунтуючись на ідеях Г. Зіммеля про маскуліну цивілізацію, К. Хорні продемонструвала те, яким чином психоаналіз опинився у полоні чоловічого суб'єктивізму стосовно жінок як об'єктів дослідження, а також якою мірою у межах психоаналізу жіночий розвиток розцінюється за чоловічими мірками, що не відповідають істинному стану речей, пов'язаних з таємницями природи жінки, на чому, між іншим, акцентував увагу З. Фрейд, котрий зазначав після декількох десятиліть своєї діяльності, що так і не може зрозуміти того, чого насправді бажає жінка.

К. Хорні наголосила на специфіці жіночого організму й жіночої психіки, зокрема, зупинившись на різній ролі чоловіків та жінок щодо репродуктивної функції. У даному контексті дослідниця відзначила, що з біологічної точки зору у материнстві (навіть вже у здатності до нього) жінка має фізіологічну перевагу над чолові-

ками. Вона констатувала, що зазначена перевага «особенно отчетливо ... проявляется в бессознательном мужской психики – в сильнейшей зависти мальчиков к материнству. Мы знакомы с этой завистью как таковой, – продолжаете дослідниця, – но она едва ли рассматривалась должным образом в качестве динамического фактора. Когда начинаешь, как это было у меня, анализировать мужчин после достаточно длительного опыта анализа женщин, возникает весьма неожиданное впечатление об их сильнейшей зависти к беременности, деторождению и материнству, к женской груди и кормлению грудью» [4, с. 42].

Продовжуючи далі аналізувати *почуття зазд-рості* чоловіків до жінок у плані материнства, К. Хорні відзначила, що саме це почуття й слугує рушійною силою у процесі створення чоловіками культурних цінностей. Звідси дослідниця припустила, що різноманітні досягнення чоловіків можна пояснити як надкомпенсацію їх незначної ролі у дитородній функції.

Увагу дослідниці привернув такий своєрідний феномен, як *втеча жінки у чоловічу роль*, що є результатом едіпового комплексу. Посилюються ж і підтримуються мотиви зазначеної втечі реальною дискримінацією, що має місце у соціальному житті. Йдеться про *відхід від жіночності*, несвідомі мотиви якого певною мірою пов'язані із соціальною нерівністю жінок, яких чоловіки прагнуть тримати у залежності, у т. ч. й через страх перед ними.

Таким чином, у ході своїх досліджень К. Хорні прийшла до висновку, згідно з яким прагнення сучасних жінок «стати чоловіками» розгортається, насамперед, не у біологічній, а у культурній площині. Адже бажання жінки посісти місце чоловіка детермінується тим, що влада і контроль у суспільстві є прерогативою чоловіків. У даному контексті відхід від жіночності виступає запереченням заздалегідь визначених соціальних ролей і намаганням змінити усталені у суспільстві стереотипи. Дослідниця наголосила на наступному моменті: «Если столь многие факторы, которые Фрейд считал инстинктивными, обусловлены культурой, если столь многое, что Фрейд относил к либидо, является невротической потребностью в любви и привязанности, вызванной тревогой и направленной на достижение чувства безопасности в отношениях с другими людьми, тогда теория либидо более себя не оправдывает» [3, с. 10].

¹ Йдеться про те, що сучасна культура є чоловічою, і внаслідок цього не сприяє розкриттю індивідуальності жінки.

Звернула свою увагу К. Хорні і на *проблеми шлюбу*, детерміновані цілою низкою психологічних чинників, серед яких домінуючим, з її точки зору, є взаємна неприязнь партнерів, що, будучи прихованою, врешті-решт породжує негативні наслідки.

У цілому можна вважати за причину невдалого шлюбу людську недовершеність, помилку у виборі партнера, конфлікти, що породжуються зіткненням протилежних потреб і бажань тощо. Однак дослідниця наголосила тут на існуванні у кожному шлюбі таємної недовіри між чоловіком і жінкою, витoki якої сягають раннього дитинства і позначаються на формуванні внутрішньої настанови стосовно протилежної статі.

Так, у чоловіка зберігаються залишкові явища його ранніх стосунків з матір'ю, що можуть проявлятися як:

1) страх перед неприступною жінкою (за наявності у чоловіка такого страху врешті-решт його дружина починає виконувати роль матері);

2) уявлення про святість жінки (врешті-решт заглушують сексуальний потяг чоловіка до своєї дружини, оскільки поважне ставлення до неї витісняє сексуальне бажання; у випадку народження дитини жінка для такого чоловіка остаточно припиняє являти собою сексуального партнера і, як у першому випадку, набуває статусу матері);

3) страх стати неспроможним задовольнити жінку (врешті-решт наслідком своїм може мати психічну неспроможність чоловіка).

У жінки, у свою чергу, труднощі у шлюбі можуть бути пов'язані з її фригідністю, джерелом якої є нехтування конкретним чоловіком або чоловіками взагалі. Врешті-решт така жінка може відчувати образу на чоловіків, агресивність до них, амбіційність, потяг до влади тощо.

У результаті свого дослідження шлюбних стосунків і негараздів К. Хорні прийшла до висновку, що джерела взаємної неприязні подружжя «имеют мало общего с тем, что, как мы считаем, раздражает нас в партнере; скорее ими являются неразрешенные конфликты, которые мы принесли в брак из нашего детства» [5, с. 121].

Таким чином, проведений аналіз поглядів К. Хорні дозволяє наголосити на тому, що своєрідна «зверхність» чоловіків, їх потяг до влади над жінками має під собою глибоку основу у вигляді страхів, започаткованих ще у дитячому віці. Те, що чоловік намагається подати як свою силу, кривдячи жінку внаслідок своєї переваги у фізичній силі, насправді є проявом його слабкості, яку він намагається приховати (свідомо чи підсвідомо).

Вдалі спроби принизливого ставлення до жінки обумовлюються:

1) соціальною нерівністю;

2) «чоловічою» культурою.

У свою чергу це ті чинники, які спонукають жінку, що з дитинства мала страхи стосовно небезпечності жіночої ролі, до втечі від жіночності й прийняття на себе ролі чоловічої, бажаної чи уявної.

На щастя, останнім часом в українському науковому співтоваристві спостерігається активний розвиток жіночих та гендерних студій. Зокрема, проблемі формування гендерних стереотипів присвятила свою роботу сучасна вітчизняна дослідниця Т. І. Власова, що у своїй роботі не оминула увагою досягнення К. Хорні у розвитку «жіночого питання».

Т. Власова врахувала у своєму дослідженні доробок К. Хорні, яка, пройшовши шлях від визнання основних положень З. Фрейда до їх критичного переосмислення, прийшла до усвідомлення ролі культурних чинників у процесі формування соціальних настанов, поширених у суспільстві.

У ході своєї роботи вітчизняна дослідниця дійшла висновку, згідно з яким «нет оснований считать, что гендерные стереотипы имеют основания в биологии. Они являются результатом культурного развития и, если мешают ему, должны быть пересмотрены. Культура должна уметь отказываться от того, что себя исчерпало» [1, с. 181].

Висновки. На сьогодні проблемним вузлом у сучасному суспільстві, зокрема українському, залишається розподілення соціальних ролей. На початку ХХІ ст. конструктивно вбачається відмова від визнання домінуючим чинником, що визначає моральні вимоги до людини, до фахівця, статево приналежність. Як справедливо акцентує увагу Т. І. Власова, «социальная ценность носителя моральной нормы определяется степенью его социальной свободы, основанной на осознанном чувстве долга перед обществом и руководством в действиях не половыми слабостями и преимуществами ..., а чувством социальной ответственности, неразрывно связанным с самоуважением, основанным на чувстве личностной самоидентификации» [1, с. 272].

Таким чином, започатковане ще К. Хорні зміщення акценту з біологічних настанов на соціокультурні у процесі дослідження «жіночого питання» потребує свого подальшого розвитку, що у результаті повинно буде привести до певних змін у системі дитячого виховання. Зазна-

чені зміни, у свою чергу, дозволять у подальшому зняти цілу низку проблем, пов'язаних з процесом соціалізації особистості.

Вважаю доречним додати, що розв'язання «жіночого питання» (як і будь-якого іншого) можливе лише за умов обопільного продуктивного цивілізованого діалогу між чоловіком та жінкою, у процесі якого кожний з них зуміє почути іншого й зробити висновки, що безпосередньо відповідатимуть реальності.

Перспективи. У подальшому дана стаття по-слугує підґрунтям для наступних психоаналітичних розвідок у галузі «жіночого питання», актуального сьогодні. Причому розвідки ці слід проводити з обов'язковим урахуванням об'єктивно існуючого соціального простору, ні в якому разі

не обминаючи культурний вимір зазначеної проблематики.

1. Власова Т. И. Формирование гендерных стереотипов в западноевропейской философии: Монография / Татьяна Ивановна Власова. – К.: Генеза, 2006. – 296 с.
2. Франко І. Жіноча неволя в руських піснях народних / Іван Франко // Франко І. Збір. творів: У 50 т. – Т. 26.
3. Хорни К. Наши внутренние конфликты. Конструктивная теория невроза / Карэн Хорни // Психоанализ и культура: Избранные труды Карен Хорни и Эриха Фромма. – М.: Юрист, 1995. – 624 с.
4. Хорни К. Уход от женственности / Карэн Хорни // Хорни К. Собр. соч.: В 3-х т. – М., 1997. – Т. 1.
5. Хорни К. Проблемы брака / Карэн Хорни // Хорни К. Собр. соч.: В 3-х т. – М., 1997. – Т. 1.
6. Шпенглер О. Закат Европы / Освальд Шпенглер. – М.: Мысль, 1993.

Юлія Пісна

Феномен жіночого суїциду, як заперечення ролі жінки-берегині

Стаття розкриває ключові соціально-філософські аспекти мотивів жіночого суїциду, серед яких – фізичні страждання, злидні, любов та душевні хвороби.

This article reveals the key social and philosophical aspects of women's motives for suicide, namely: the physical suffering, poverty, love and mental illness.

Проблема суїциду в Україні є актуальною і вимагає пошуку шляхів вирішення, або, щонайменше, зниження росту показників завершених самогубств. На перший погляд здається, що причинами подібних згубних дій людини можуть бути лише такі, що можна іменувати істотними: соціально-економічна ситуація в країні, рівень життя людини, становище і роль у суспільстві, здоров'я і т.д. Але, враховуючи багатогранність і багатоаспектність проблеми, вивчаючи її всебічно, виявляється, що часто недооцінюється роль нібито несуттєвих факторів, таких як: вік, рівень освіченості, стать та багато інших. У свою чергу, кожна з перерахованих особливостей (у будь-якої людини вік, стать, рівень освіченості, соціальний статус, матеріальне становище, психічне і фізичне здоров'я, умови соціально-економічного розвитку країни, де проживає індивід, є різними і відповідно особливими) привносять особливу значущість і індивідуальність в сутність підсумкового прийняття рішення (суїцид). На тлі гостроти та актуальності суїцидальної проблематики феномен жіночого самогубства особливо вражає, оскільки в корені своєму не сумісний з роллю жінки у суспільстві, зокрема в Україні, де жінка – берегиня домашнього вогнища та має продовжувати рід.

Мета даної статті присвячена розкриттю та аналізу протиріччя між феноменом жіночого

суїциду і роллю жінки-берегині роду в українській культурі.

Завдання дослідження:

1. Визначити вплив і роль статевої приналежності людини щодо проблеми суїциду.
2. Показати заперечення ролі жінки-берегині роду через здійснення нею акту самогубства.
3. Розглянути соціально-філософські аспекти наступних мотивів суїцидальної діяльності у жінок (за Ч. Ломброзо):
  - а) фізичні страждання;
  - б) злидні;
  - в) любов;
  - г) душевні захворювання.
4. Зробити висновки.

Базою для написання даної статті стали у нагоді, в першу чергу, робота Ч. Ломброзо «Геніальність і божевільня; Жінка злочинниця і повія; Любов у схиблених» і стаття проф. О. Осетрової «Жінка і самогубство (аналіз творчості Ч. Ломброзо)». Аналізуючи ключові мотиви суїцидальної діяльності жінок, були залучені роботи З. Фрейда «Сум і меланхолія» і «Самогубство» Е. Дюркгейма. Також основою для аналізу ролі жінки в українській культурі стала стаття О. Кись «Кого оберігає Берегиня, або Матріархат як чоловічий винахід».

В Україні, культура якої сягає часів Трипілля, жінка зі своїми атрибутами обожнення (статует-